

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ УВИРАЗНЕННЯ МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ

У статті обґрунтовано доцільність застосування культурологічного підходу у професійній підготовці майбутніх вихователів. Розкрито культурологічну спрямованість дисциплін мовознавчого циклу, що є фундаментом у розвитку увиразнення мовлення майбутніх вихователів.

Ключові слова: культурологічний підхід, лінгвокультурологія, увиразнення мовлення, майбутні вихователі.

Актуальність звернення в рамках започаткованого дослідження до культурологічного підходу навчання рідної мови викликано трансформаційними змінами практично в усіх аспектах життя сучасного індивіда. Починаючи з народження, дитина підпадає під могутній пресинг оточуючої дійсності. Постійний розвиток та самовдосконалення особистості дошкільника відбувається під впливом мови, культури та мислення. Мовні коди, що засвоює дитина впродовж перших років життя, назавжди формують певні незмінні етнічні константи, які супроводжують її все життя. Зміна мовних кодів є можливою на думку вчених (Л.Мацько, Ф.Бацевич, В.Маслова та ін.), лише з потраплянням до іншої мовної спільноти з іншими мовними та культурними традиціями. Від культурного рівня людей, що оточують дошкільника, від мовного потенціалу, який черпає дитина з сімейної та суспільної мовнокультурної криниці, залежатиме, який потенціал вона зможе накопичити для наступних поколінь. На жаль, культуромовна планка сучасних вихователів дошкільних навчальних закладів не завжди відповідає обраному фахові, рівень розвитку мовнолінгвокультурологічної компетенції (термін уведений Л.Мацько) сьогоденних студентів, які вже завтра мають "віддавати" свої мовно-культурні надбання, знаходиться на задовільному, інколи на нульовому рівні. Вважаємо звернення до культурологічного підходу в розвитку увиразнення мовлення майбутніх вихователів актуальним. Взаємозв'язок мови та культури є предметом дослідження лінгвокультурології (Н. Болдирев, Н.Барвіна, В.Воробйов, І.Голубовська, С.Воркачев, В.Красних, Є.Кубрякова, О.Левченко, В.Маслова, В. Михайленко) лінгводидактики (А. Богущ, Ж. Горіна, Л. Мацько, Л. Кравець та ін.) комунікативної лінгвістики (Ф.Бацевич) тощо. Водночас й досі недостатньо визначеним є питання впливу культурних концептів на розвиток увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Питання взаємозв'язку між мовою і культурою залишається ключовим при вивченні питань, пов'язаних з функціонуванням мови в житті особистості. Вивчення проблеми взаємопроникнення мови та культури сприяло появі нового напрямку в системі мовознавчих дисциплін – лінгвокультурології. Лінгвокультурологія - наука, що вивчає: співвідношення мови і культури (В.Красних); взаємодію культури та мови у функціонуванні, та виступає синтезом мовного та немовного (культурного) (В.Воробйов) [7, с.36-37]; взаємозв'язок і взаємодію культури і мови в їх функціонуванні (Ф.С.Бацевич) [3, с.330]; досліджує вияви культури народу, які відображені та закріплені у мові (В.Маслова) [13,с.8]. Мова, культура та етнос є тісно взаємопов'язаними між собою і, за словами В.Михайленка, утворюють "своєрідну точку перетину – фізичного, духовного і соціального "Я" в особистості" [15,с11-13].

Парадигма сучасних наукових досліджень, в тому числі лінгводидактичних, вирізняється використанням різноманітних за своєю сутністю підходів та напрямів. Одним з таких підходів є культурологічний. Мовлення і культура поняття, що існують у постійному взаємозв'язку. Поняттєві та емоційні мовленнєві коди дозволяють пізнавати культуру етносу на кожному історичному етапі його розвитку. Кожна історична епоха виробляє свій стиль, манеру, своє естетичне мірило для мовленнєвої діяльності. У культурі українського народу є чимало прикладів уродженого чуття до краси живого слова. Проблема взаємозв'язку мови і культури сягає корінням XIX століття (В.фон Гумбольдт). Проблема реалізації культурологічного підходу потребує насамперед глибокого осмислення поняття "культура". З'ясуємо сутність означеного терміну. У словникових джерелах культура визначається як "сукупність матеріальних та духовних цінностей, які створюються людським суспільством та характеризують певний рівень розвитку суспільства... рівень, ступінь розвитку, досягнення в певній області знань чи діяльності (культура праці, культура мовлення, культура мислення тощо)... [6, с. 266]; "історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил та здібностей людини, їх взаємовідносин, матеріальних та духовних цінностей, які створюються цим суспільством, ...історично унормований рівень розвитку суспільства, що знаходить своє вираження в соціальних взаємовідносинах людей..." [6, с.334]; "розпадається на різні області, сфери (звичаї та традиції, мова та писемність... та інші форми прояву об'єктивного..." [11, с229].

Поняття "культура" трактується вченими як "система цінностей, поглядів, моральних норм, яких дотримується певна спільнота людей.." (О. Аматыєва, А. Богущ, С.Хаджирадева) [4,с.3]; "царина духовного життя суспільства, що охоплює систему виховання, освіти, духовної творчості, ...установи та організації, що забезпечують їх функціонування (навчальні заклади, музеї, театри...; рівень оволодіння певною діяльністю..." (С. Гончаренко) [8,с.163]; "джерело знань в освіті...; емоційно-вольове і ціннісне ставлення людини до довкілля та інших людей" (Г.Коджаспірова, А. Коджаспіров) [10, с.68]; "продукт життєдіяльності людей, що вступають у спілкування, продукт їхнього гуманітарного мислення..." (М.М.Бахтін) [2,с.89]; передбачає формування "певної концептуальної системи, колективних знань, які є характерними для конкретної мовної спільноти людей" (Н.Болдирев) [5]; "вживається для назви того, що стосується духовного життя суспільства, охоплює систему виховання, освіти, мистецтва, забезпечує їхнє існування і розвиток..." [16, с.22]. Л.Ковальчук справедливо визначає культуру як "багатокомпонентне та поліфункціональне явище, що інтегрує у своїй структурі різні аспекти людської діяльності". Культурологічний підхід сприяє створенню певного культурного середовища, яке

на основі впливу внутрішніх та зовнішніх факторів формує різні аспекти культурного масиву. В аспекті започаткованого дослідження це передусім культура мовлення з основними її ознаками, культура поведінки, культура педагогічного спілкування тощо. Безсумнівно вихователь, як людина, яка працює з дитиною, потребує й загальної культурного розвитку, без якого в принципі є неможливим формування гармонійної та всебічно розвиненої особистості [9].

Поряд з концептом "культура" В.Пасинюк в своєму дослідженні послуговується й концептом "особистісна культура", під яким вчена розуміє "сукупність внутрішніх і зовнішніх характеристик індивіда, які активно й позитивно впливають на комфортність у спілкуванні з іншими людьми різних рівнів в різних ситуаціях... виключаючи при цьому морально-психологічну напругу в стосунках..." [16, с.22].

Для лінгвістики характерним є тривимірне існування культури, що базується на трьох функціях: семіотичній, соціальній, когнітивній. Незважаючи на єдність окреслених функцій, кожна з них, на думку Г. Слізарової, контролює певний аспект протікання процесу спілкування, взаємодоповнює та збагачує один одного. Семіотичний – базується на розумінні культури як певної системи знаків, що репрезентують світ. Цю систему, за Г.Слізаровою, в свою чергу можна використовувати як засіб спілкування. Визначення культури з позицій когнітивного підходу презентує визначення її у вигляді інтегрованих знань, що є необхідною умовою адекватної участі людини в житті суспільства. Когнітивний контекст, який забезпечує осмислення культурної специфіки мовних одиниць не підлягає типовим та загальноприйнятим закономірностям. Його видається можливим представити лише у вигляді "когнітивної матричної структури" (Н. Болдирєв). Когнітивна матрична схема представляє собою "...єдину систему певних когнітивних контекстів, на тлі яких відбувається формування та розуміння відповідних мовних значень, знаходить вияв культурна специфіка..." (Н.Болдирєв) [5].

Другим ключовим поняттям при аналізі сутності терміносистеми культурологічного підходу є "мова". Мова визначається вченими як "явище духовне, суспільне, ... виникає з потреби людей у спілкуванні в процесі спільної трудової діяльності. Без мови неможливим є існування суспільства" (Г.Сагач) [17, с. 136]; "один із модусів існування людської мови...Одна з основних ознак етнічної приналежності людини..." (Ф.Бацевич) [3,с.330]. З позицій лінгвокультурології, Л.Мацько розглядає мову як "...шлях проникнення знань у сучасну ментальність нації, а також у світогляд наступних поколінь,... оскільки концепти, метафори, епітети, порівняння та інші образні засоби, які називаються традиційними, зберігають відгомін давно минулих літ і діятимуть ще довго в майбутньому" [14,с113].

В аспекті започаткованого дослідження слухним є з'ясування сутності понять "концептуальна картина світу" та "мовна картина світу". На основі аналізу лінгвокультурологічних, лінгвістичних досліджень Н. Барвіна, слідом за О.Левченко, доходить висновку щодо існування картини світу в нашій свідомості. Вчена репрезентує сутність відображення картини світу у вигляді двох взаємопов'язаних та водночас самостійних явищ ККС та МКС, де ККС – це концептуальна картина світу, МКС – мовна картина світу. [12]. Базисними для цих моделей є мова та мислення. За Н.Барвіною ККС виступає знанням про навколишній світ, які людина набуває починаючи з народження впродовж всього життя, а МКС – є фіксацією набутих людиною знань за допомогою мовних знаків. Таким чином ККС виступає підґрунтям МКС. Будь які зміни, що виникають в ККС, на думку Л.Барвіної, викликають відповідні зміни у МКС. Саме мова, на думку вченої, виступає основою формування мовної картини світу. Мова при цьому постає суттєвим засобом пізнання картини світу та взаємодії з культурою, тобто мовна картина світу об'єктивно відбиває реальність через концептуальну картину світу відображаючи його сприйняття через призму носіїв певної культури. Саме мова виступає засобом зберігання інформації, який накопичується протягом життя, культурного розвитку суспільства. Мова в контексті лінгвокультурології є носієм певної культури, закріплення на основі активного використання мови традицій певного етносу є обов'язковою умовою подальшого існування цього етносу. Мова і культура, перебуваючи у постійному зв'язку забезпечують неперервність культурного розвитку особистості. Об'єднуючи людей через спілкування, збереження, передавання культурних надбань певного етносу, мова формує націю. Мова "відображає світ, інтерпретує його, створюючи особливий світ, у якому живе людина, і особливі стереотипи, які успадковує людина і якими програмується її життя..." (Л.Мацько)[14, с. 113]. Оволодіваючи мовою, людина привласнює соціальний досвід попередніх поколінь та, як зазначає Ф.Бацевич, робить його невід'ємною складовою своєї особистості. Спілкування людей, як справедливо зазначає Ф.Бацевич, завжди відбувається в межах певної культури із використанням конкретної етнічної мови, мовних картин світу, що притаманні лише певному етносу, а також з урахуванням законів спілкування, що є напрацьовані в межах цієї ж мови і культури [3, с. 251].

Як же реалізовується на практиці культурологічний підхід до навчання рідної мови? На думку Н.Болдирєва, культурологічний підхід може бути реалізований в таких напрямках: по –перше: вивчення мови як елемента культури; вивчення культурно та національно-специфічних концептів та відношень між ними на основі мовних даних; вивчення національної специфіки мовних значень в рамках певної культури як сукупності концептів в рамках певної концептуальної системи [5, с.2] та передбачає вивчення мови як елемента певної культури. Зазначимо що культурологічний підхід до навчання мови майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів та розвитку її вираження насамперед має ґрунтуватися на чіткому визначенні базисних понять дослідження. Похідним від загального поняття "культура" є концепти "культура спілкування майбутнього вихователя" "культура мислення" та "культура мовлення". Оскільки означені концепти є базовими у започаткованому дослідженні, варто зосередити увагу на їх термінуванні.

Культура мислення педагога визначається вченими (Г.Сагач, Л.Ковальчук тощо) як "усвідомлене дотримання певних принципів інтелектуальної роботи, які диктуються особливостями сучасного рівня наукового, технологічного, художнього, морального розвитку суспільства..." [17, с.118]; передбачає "творчу педагогічну діяльність, високу пізнавальну активність, ініційовану ціннісними позиціями, прагненнями посісти гідне місце в соціокультурному просторі, реалізувати власний особистісний потенціал, особистісний потенціал своїх вихованців, потенціал навчальної дисципліни, які викладає..." (Л.Ковальчук) [9, с.318]; сукупність

формально-логічних, мовних, змістово-методологічних і етичних знань, умінь і навичок, що проявляються в інтелектуальній діяльності людини, та допомагають у професійних успіхах та творчих досягненнях (Л.Туріщева). Під культурою професійного мислення педагога Л.Ковальчук розуміє інтегративне утворення, що характеризує індивідуальні особливості його мислення, рівень розвитку мисленнєвої діяльності, мистецтво оперувати мисленням, застосовувати мисленнєві операції за потребою [9].

З поміж принципів розвитку культури мислення Г.Сагач відносить: постійне розширення, поглиблення та на цій основі свідоме оновлення набутих знань; свідомий відбір та систематизацію інформації; вміння зосереджуватися на вузькій ділянці, поєднання понятійного, концептуально-художнього бачення явищ; компенсаторно-прогностичний підхід до проблеми, що вивчається; інтелектуальна терпимість тощо [17, с.118]. В аспекті наукових розвідок щодо з'ясування сутності культурологічного підходу та його доцільності для розвитку увиразнення мовлення майбутніх вихователів є звернення до принципу культуровідповідності (О.Сухомлинська). Культуровідповідність передбачає відповідність виховання вимогам культури тієї спільноти, народу, середовища й часу, в яких відбувається навчально-виховний процес. На думку В.Крем'я, реалізація означеного принципу в умовах сьогодення має реалізовуватись відповідно навчання й виховання молоді в національно-специфічній, соціально і культурно орієнтованій матриці народу, що проживає на певній території і нерозривно пов'язаний з ... традиційно-побутовою культурою... є способом долучення до загальнолюдської культури.

Л.Ковальчук пропонує такі педагогічні умови застосування культурологічного підходу в професійній підготовці майбутніх педагогів (вихователів): чітке цілепокладання з урахуванням поетапності культурологічної підготовки; культурологічна спрямованість змісту навчального матеріалу педагогічних дисциплін; моделювання культурно-освітнього середовища у процесі вивчення студентами педагогічних та професійно –орієнтованих дисциплін; співпраця профільних кафедр університету у формуванні культуротворчої особистості майбутнього педагога [9].

Культура мислення, особливо вихователя дошкільного навчального закладу, тісно пов'язана з культурою мовлення. У широкому значенні сутність концепту "культура мовлення" О.Сербенська пов'язує з любов'ю, прив'язаністю до рідної мови, почуттям поваги до державної мови та її багатовікових традицій... почуттям відповідальності за свої мовленнєві дії. У вузькому плані культура мовлення розглядається вченою на перетині понять "культура" та "мовлення" як здатність відчувати красу вишуканість, культурологічну довершеність. Культура мовлення, за Г.Сагач, передбачає збереження мовних норм вимови,... нормативність, літературність усної і писемної мови, що знаходить виявлення у грамотності, точності, ясності, чистоті, логічній стрункості;... з'ясування норм літературної мови,... що дає можливість виявляти тенденції її розвитку... впливати на цей процес..., сприяти реальному втіленню в мовній практиці норм літературної мови, здійснювати цілеспрямовану мовну політику..." [17, с.118]. Культура мовлення як поняття загальнокультурне, за Ф.Бацевичем, передбачає "володіння адресантом нормами усного і писемного літературного мовлення, уміння використовувати зображальні засоби мовного коду в різних умовах, сферах, регістрах спілкування у відповідності з метою і змістом комунікації" [3, с.330]. Культура мовлення, за Л.Мацько, є лінгводидактичною наукою, яка вивчає стан і статус (критерії, типологію) норм сучасної української мови в конкретну епоху та рівень лінгвістичної компетенції сучасних мовців, соціальний та особистісний аспекти їх культуромовної діяльності [14, с.7.].

Однією з характеристик культури мовлення вихователя є виразність. Оскільки предметом нашого дослідження є процес розвитку увиразнення мовлення майбутніх вихователів вважаємо за необхідне зосередити увагу на культурологічних витоках концептів "виразність", "виразність мовлення". Звернення до проблем навчання виразного мовлення знаходимо ще у XVIII столітті, за часів Римської імперії, де "виразність" фактично ототожнюється з поняттям декламація, художнє читання. IX століття репрезентується вивченням теорії словесності, риторики (М. Ломоносов). В Росії перші професійні театральні школи викладають декламацію, як один з елементарних складових акторської майстерності. Цей період характеризується появою поодиноких праць, що пов'язані з мистецтвом виразного читання: Д.Коровяков "Искусство выразительного чтения" (1900), А. Италинский "Выразительное чтение в его элементарных формах и на первых ступенях обучения в школе" (1900), В. Острогорський "Выразительное чтение" (1900). Період з 1900 року знаменується появою перших курсів виразного читання. Осередками "інститутів живого слова" стали Петроград та Москва. В цей час було засновано і перші "театри слова". Згідно методологічних положень А. Італінського, виразність мовлення є "доступною для кожного вчителя...". Виразність, окрім дидактичного має і практичне значення в житті кожної особистості. Є багато професій, які існують лише завдяки мистецтву слова: артистична діяльність, вчителювання, професорська діяльність, судова, адвокатська тощо. Від того чи іншого виголошеного слова залежить успіх та існування. Вчителю, який бажає оволодіти мистецтвом виразного читання, недостатньо обмежуватися знанням та виконанням існуючих правил, необхідною є особлива попередня підготовка в цій справі. Припущення, що вираження думок та почуттів засобами голосу є процесом суб'єктивним за своєю сутністю, співіснує з талантом, А.Італінський, вважає неправомірним. Але, водночас, зауважує, що мистецтво виразного мовлення, як і будь яке мистецтво, відкриває для людини простір для вираження особистого чи суб'єктивного. Всі складові виразності читання та мовлення повинні вирішуватися в єдності. Складовими техніки мовлення, за С.Шервинським, є голос, дикція, орфоєпія. Розмежовуючи театральне та виконавське мистецтво, С. Шервинський наголошує на тотожності і водночас на автономності кожного з них. Розглянемо детальніше, що ж зближує ці види мистецтва. Що є спільного в художньому мовленні актора та читця. Перше, що об'єднує ці два види мистецтва, це наявність артиста та аудиторії.

Спільні та відмінні риси мистецтва актора та мистецтва читця (зі С.Шервинським)

Елементи виконавської діяльності	Актор	Читець
Наявність аудиторії і читця	Так	Так
Здійснення за допомогою слова	В більшості випадків	Завжди
Застосування елементів майстерності	Завжди	Завжди
Необхідність елементів виразності	Так	Так
Творча методологія засноване на всебічному розкритті змістової лінії твору, що виконується.	Так	Так

Виразність, за С. Шервинським, не виступає необхідною характеристикою виразного читання та мовлення. Виконання має бути виразним, ... виразність є необхідною... але її ступінь залежить від характеру твору, зауважує Шервинський. Постійно проводячи паралелі між музичним мистецтвом та мистецтвом слова, С. Шервинський наголошує, що поряд з вправлінням у засобах виразності, вправління потребує і мовлення, що позбавлене виразності. Виразність мовлення пов'язана з почуттям прекрасного, є естетично забарвленою. Але, як зазначає риторична наука, надмірна увага до засобів виразності є хибною. Не слід змішувати виразні засоби мовлення, мовні прикраси, з тим, що насправді є прекрасним прикрашання мовлення призводить до прекрасного, водночас прекрасне за своєю сутністю є сполучення істини, добра, прикрашений земною красою, красою нескінченною. Неправильне "вulgарне" розуміння мистецтва виразного читання, за С.Шервинським, призводить до того що "яскрава виразність, до вираження думок і почуттів дорівнюють гарному виконанню... але насправді до вираження не завжди задовольняє художнє почуття. Основним елементом художнього читання С. Шервинський вважає мистецтво, не ототожнюючи з технікою. Але в той же час зауважує, що техніка є необхідною передумовою, шаблоном до досягнення мистецтва художнього читання. Алегоричне порівняння музичного та літературного видів мистецтва С. Шервинським, доводить що художнє читання, мовлення не може базуватись лише на виразності. Як будь-який вид мистецтва, словесне мистецтво потребує щоденного, невинного тренування. 70-80 роки XIX століття знаменні визнанням та загальноживаністю дефініції "виразне читання" та появою суміжного концепту "виразне мовлення". Вперше питання щодо мовної підготовки вчителя як майстра – читця знаходимо в працях В.П. Острогорського, Д.Д. Коровякова. Як бачимо, сутність концепту "виразність" сягає XIX століття. Важливим в аспекті культурологічного підходу є ознайомлення майбутніх вихователів з працями А. Італінського, С. Шервинського, В. Острогорського, Д. Коровякова оскільки врахування культурних надбань попередніх поколінь є однією з педагогічних умов врахування культурологічного підходу.

Підсумовуючи, зауважимо, що проведені нами наукові розвідки стосовно визначення терміносистеми культурологічного підходу та з'ясування доцільності його застосування задля розвитку увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів не вичерпує усіх аспектів цієї проблематики. В подальших дослідженнях плануємо розглянути поетапну структурну схему увиразнення мовлення майбутніх вихователів з урахуванням основних теоретичних положень культурологічного підходу та лінгвокультурології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвіна Н. Лінгвістика сьогодення (оглядовий аналіз тенденцій і термінів) / Н.Барвіна // (Наукові записки. – Випуск 95 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2011. -584 с. С.32-35.
2. Бахтін М.М. Философская культура XX века / М.М.Бахтин. – СПб., 1991. –Вып. 1. – 128 с.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф.С.Бацевич. – К.: Видавничий дім "Академія", 2004. – 344 с.
4. Богуш А.М. Культура речевого общения детей дошкольного возраста / А.М. Богуш, С.К. Хаджирадева, О.П. Аматыева. – Х. : Вид-во "Ранок", 2011. – 288 с.
5. Болдырев Н.Н. Концептуальная основа языка /Н.Н. Болдырев // Когнитивные исследования языка. Вып. IV. Концептуализация мира в языке: [кол. монография]. – М.; Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2009. – 358 с.
6. Большой словарь иностранных слов. – М.: Издательство "Центр-Полиграф", 2001.
7. Воробьев В.В. Лингвокультурология: теория и методология / В.В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
8. Гончаренко С.У. Українській педагогічний словник (автор-укл. С.У. Гончаренко). – К.: Либідь, 1997. – С. 374.
9. Ковальчук Л.О. Основи педагогічної майстерності: [навч. посібник] / Л.О. Ковальчук. – Львів: Видав. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 608 с.
10. Коджаспирова Г.М. Словарь по педагогике / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – М.: ИКЦ "Март"; Ростов н/Д: Издательский центр "Март", 2005. – 448 с.
11. Краткая философская энциклопедия. – М.: Издательская группа "Прогресс" – "Энциклопедия", 1994. – 229 с.

12. *Левченко О.* Лінгвокультурологія та її термінна система / О. Левченко // Вісник нац. ун-ту "Львів. політ." – 2003. – №490. – С.105-113.
13. *Маслова В.А.* Лінгвокультурологія / В.А. Маслова. – М.: Академія, 2001. – 208 с.
14. *Мацько Л.І.* Стилїстика й історія української літературної мови у лінгводидактичному полі підготовки українських філологів / Л.І. Мацько // Вісник Львів ун-ту. – 2010. – Вип. 50. – С. 112-116. – (Серія філологія).
15. *Михайленко В.* The concept of "executive" in cross-cultural communication / В. Михайленко. – Наукові записки. – Випуск 95 (1). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2011. – Серія: Філологічні науки (мовознавство): у 2 ч. – 584 с.
16. *Пасинюк В.Г.* Мовна підготовка студентів як загальнопедагогічна проблема : [монографія] / В.Г. Пасинюк. – Харків, 1999. – 154 с.
17. *Сагач Г.М.* Словник основних термінів та понять риторики : [навч. посіб.] / Г.М. Сагач. – К.: МАУП, 2006. – 280 с.

Подано до редакції 10.01.12
